

УДК 811.162.1'374.3

**СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ
СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЛЬСЬКИХ СЛОВНИКАХ
(на матеріалі фразеологізмів з анімалістичним компонентом)**

Ю. І. Сагата

У статті здійснено порівняльний аналіз словникових дефініцій польських фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом. Порівнюються традиційний та контекстний типи тлумачення значення мовних одиниць.

Ключові слова: фразеологічні одиниці з анімалістичним компонентом, словникова дефініція, традиційна дефініція, контекстна дефініція.

Укладанням словників людство займається з найдавніших часів. По суті можна навіть твердити, що словники з'являються одночасно з писаними текстами як своєрідний ключ до їх розуміння та інтерпретації. Словники є текстами багатограничними та незвичайними, а їх укладання є своєрідним мистецьким ремеслом, яке століттями розвивалося, вдосконалювалося, шукало нових шляхів, методів і концепцій для того, щоб словник міг максимально успішно виконувати поставлені перед ним завдання (допомога у розумінні тексту і допомога при його творенні).

У пропонованій статті ми подаємо порівняльний аналіз словникових дефініцій польських фразеологізмів, що містять анімалістичний компонент. Порівнюються дефініції, вміщені у словниках, що використовують традиційний тип дефініювання значення мовних одиниць (Словник польської мови за ред. В. Дорошевського [1] (далі у тексті SJPDoг), Фразеологічний словник польської мови за ред. С. Скорупки [2] (далі — SFJPSkor), Фразеологічний словник сучасної польської мови С. Бомби та Я. Ліберека [3] (далі — SFWP)), із дефініціями, поданими в Іншому словнику польської мови за ред. М. Банька [4] (далі — ISJP) та у фразеологічному словнику К. Мосьолек-Клосінської та А. Цесельської “У кількох словах” [5] (далі — WKS), тобто у словниках, які на ґрунті польської лексикографії запропонували новий тип лексикографічного опису значення одиниць мови — контекстну дефініцію.

Суть і природу контекстної дефініції розкриває М. Банько в монографії “З пограниччя лексикографії та мовознавства” [6] та у вступній статті до “Іншого словника польської мови” [4]. Контекстна дефініція — це дефініція, яка характеризується тим, що мовна одиниця тлумачиться в такому граматичному і лексичному контексті, в якому вона функціонує в мовленні. Тобто вже саме дефініція є прикладом вживання мовної одиниці, вона несе інформацію про синтаксичну та лексичну сполучуваність мовної одиниці, інформацію стилістичного та прагматичного характеру.

Однак на даний час в українському та польському мовознавстві бракує досліджень, які б у зіставному аспекті чітко показали відмінності між традиційним способом висвітлення значення мовних одиниць та його поясненням у контексті (ці проблеми, зокрема, ставляться у статті А. Кравчук “Новий тип дефініцій у польських словниках” [7], а огляд специфіки викладення фразеологічного значення у слов’янській лексикографії зроблено в дослідженні І. Теплякова і А. Кравчук “Семантизація значення у фразеологічних словниках слов’янських мов” [8]). А саме таке порівняння, запропоноване у цій статті, дає можливість побачити переваги одного способу дефініювання над іншим, наочно розкриває ширші інформаційні можливості контекстних дефініцій, їх наповненість відомостями про всі аспекти значення фразеологізму (сигніфікативний, денотативний та конотативний), їх здатність навчити користувача словника вживати фразеологізм у мовленні.

Зокрема, при дефініюванні предикативних фразеологізмів використання контекстної дефініції дає однозначну інформацію про **виконавця дії**, названої даним фразеологізмом: напр., *Mówimy, że coś trąci myszką, jeśli jest to trochę przestarzałe, staroświeckie* (WKS) — порівн. з: **trącić myszką** “być przestarzałym, staroświeckim” (SFJPSkor). З першої дефініції видно, що *trąci myszką* не може особа, а лише якась річ чи явище (на це однозначно вказує займенник *coś*), натомість традиційна дефініція не виключає обох варіантів. Прочитання дефініції фразеологізму **umierać, ginać jak muchy** з SJPDoG — “masowo” — не дасть нам тої інформації, яку нам пропонує контекстна дефініція з ISJP: *Jeśli ludzie lub zwierzęta padają, giną, umierają jak muchy, to umierają lub giną masowo* (стає однозначно зрозуміло, що фразеологізм можна використати по відношенню до людей та тварин). Або *Mówimy, że coś działa na kogoś jak czerwona płachta na byka, jeśli go to bardzo drażni, denerwuje, sprawia, że wpada on we wściekłość* (WKS) — порівняймо з: **działać na kogoś jak czerwona płachta na byka** “drażnić, doprowadzać do gniewu” (SFJPSkor). Друга дефініція не подає інформації про те, чи дратує когось хтось чи лише щось (річ, явище), а контекстна дефініція вирішує цю проблему. Контекстні дефініції фразеологізму **leżeć martwym bykiem** дають можливість показати відмінності в значенні цього фразеологізму залежно від того, чи фразеологізм співвідноситься з особою чи предметом: *Jeśli ktoś leży martwym bykiem, to leży prawie bez ruchu i odpoczywa, a Jeśli coś leży martwym bykiem, to znajduje się w fatalnym stanie* (WKS), тоді як традиційна дефініція не дає можливості усвідомити таке розмежування значень: **leżeć martwym bykiem** “ponosić całkowitą porażkę, nie mieć żadnych osiągnięć, nic nie robić, być w złym, opłakanym stanie” (SFJPSkor). Такі ж аргументи промовляють на користь контекстних дефініцій фразеологізму **pasować jak wół do karety**: *mówimy, że ktoś pasuje do kogoś lub do czegoś jak wół do karety, jeśli zupełnie do tej osoby nie pasuje lub jest kimś pod jakimś względem nieodpowiednim do tego i Mówimy że coś pasuje do kogoś lub do czegoś jak wół do karety, jeśli jest pod jakimś względem nieodpowiednie dla tej osoby lub jest źle dobrane do tego, nie tworzy z nim harmonijnej całości* (WKS), в

той час коли традиційна дефініція скупо інформує “wcale nie pasować” (SFJPSkor). Так само контекстна дефініція зі словника WKS вичерпно подає значення фразеологізму *schodzić na psy*: *Mówimy z lekceważeniem, że ktoś schodzi na psy, jeśli ubożeje, biednieje, traci dawną pozycję towarzyską, społeczną, a також możemy lekceważąco powiedzieć coś schodzi na psy, jeśli podupada, traci dawne znaczenie, dobrą opinię, staje się coraz gorsze*. тоді як SFJPSkor подас лише “stracic siły, zbiednieć, podupaść, nie mieć żadnego znaczenia” (Нема чіткої інформації про предмет дії (істота чи неістота), названої фразеологізмом).

З наведеного вище стає зрозуміло, що контекстна дефініція дає змогу чітко окреслити **обсяг денотації** фразеологізму (часом дуже вузько, точно і однозначно: з ISJP *jeśli twórca pokazał lwi pazur, to dał poznać swój talent, energię i temperament* (власне митець) — і у SFWP: **pokazać lwi pazur** “ujawnić w jakimś dziele w pełni swój talent”). Інформативність контекстних дефініцій фразеологізмів розкривається і там, де вони дають відомості про те, чи фразеологізм можна використати для характеристики лише людей або лише неістот, або істот і неістот водночас. Напр., SFWP подає: **czarny koń** це “ktoś, kto okazuje się niespodziewanym zwycięzcą czegoś lub w zaskakujący sposób wpłynię na bieg jakichś wydarzeń” (Тобто фразеологізм можна вживати лише для характеристики людини), але ISJP (і йому, як такому, який побудований на Корпусі текстів польської мови, ми довіряємо більше) подає: *czarnym koniem nazywamy osobę lub rzecz, która niespodziewanie wygrywa w jakiejś konkurencji* (видно, що фразеологізм можна вживати для характеристики і людей, і предметів). Або: *kukulczym jajem nazywa się kogoś lub coś odmiennego i niechcianego w danym środowisku* (ISJP) — порівн. з: **kukucze jajo** “kłopotliwa sprawa, której każdy chciałby się pozbyć” (SFWP). Контекстна дефініція може давати і конкретнішу інформацію про обсяг денотації, напр.: *jako złego jak osa określamy człowieka, zwykle kobietę, który ma zły humor i dlatego jest niemiły dla innych* (WKS); *pisze się: wesół jakby go na sto koni wsadził o mężczyźnie lub chłopcu, który się bardzo z czegoś ucieszył* (WKS). Такої конкретності — жінка, чоловік або хлопець — в окресленні обсягу денотації не дають традиційні дефініції “bardzo zły” і “bardzo rad” (SFJPSkor), де йдеться загалом про людину чи навіть ширше — істоту. Порівняймо дефініції фразеологізму *świński blondyn*: “o bardzo jasnych, prawie białych rzęsach i brwiach” (SFJPSkor) і *świński blondyn to mężczyzna mający bardzo jasne włosy, brwi, rzęsy i skórę. Wyrażenie potoczne, nieco obraźliwe* (ISJP). Остання дефініція, окрім важливих уточнень до загального значення фразеологізму (вії та брови в першому випадку — вії, брови, волосся та шкіра у другому) та інформації, що розкриває конотативний аспект його значення (детальніше див. далі), чітко вказує, що цим фразеологізмом можна назвати лише чоловіка. Або: **pierwsza jaskółka** “zapowiedź, zwiastun” (SFJPSkor) і контекстна дефініція — *pierwszą jaskółką jakichś zmian nazywamy wydarzenie lub zjawisko, które je zapowiada* (ISJP) — інформує, що цей фразеологізм можна вжити лише для характеристики подій чи явищ (тоді як традиційна дефініція не встановлює таких меж денотації). Порівняймо ще: *Iwia*

część “znacznie większa część, przytłaczająca większość, prawie wszystko, prawie całość”(SFWP) і *lwia część czegoś to znaczna część tej rzeczy, zazwyczaj większa od pozostałych* (ISJP) (ця дефініція вказує, що фразеологізм можна використати лише відносно певного предмета).

Крім того, контекстні дефініції дають можливість почерпнути конкретизуючу інформацію про неживі об’єкти з позамовної дійсності, щодо яких може бути застосовано фразеологізм. Наприклад: *określenia pod psem możemy użyć, aby wyrazić, że coś (np.: pogoda, wyżywienie, samopoczucie) jest złe, marne* (ISJP) — порівн. з *pod psem* “niżej wszelkiej krytyki, w złym stanie” (SFJPSkor). Друга дефініція не дає детальної інформації, про те, що може бути *pod psem*, а контекстна дефініція інформує, що цей фразеологізм можна використати для окреслення погоди, харчування чи самопочуття, тобто чітко окреслює денотативні межі фразеологізму. Або: у Скорупки *zdatny jak wół do karety* “zupełnie nieprzydatny, nieodpowiedni” (нема інформації про те, до чого саме хтось непридатний), а в дефініції у словнику WKS таку інформацію подано — *ktoś nadaje się do czegoś (np., do wykonania jakiejś pracy, do przedsięwzięcia jakiegoś działania) jak wół do karety, jeśli się całkiem do tego nie nadaje, nie potrafi sprostać stawianym mu wymaganiom*.

Сказане вище доводить те, що контекстні дефініції значно інформативніші, коли йдеться про представлення у дефініціях денотативних відтінків значення та різноманітних уточнювальних сем, що дозволяє краще усвідомити конкретне співвіднесення фразеологізму з ситуацією його вживання. Наприклад, *czuć się pod psem* “czuć się niedobrze” (SFJPSkor), а в WKS: *ktoś czuje się pod psem, jeśli czuje się nie za dobrze, odczuwa jakieś niezbyt poważne dolegliwości*. Саме контекстна дефініція вказує на ступінь недоброго самопочуття, а традиційна лише загально інформує — “czuć się niedobrze”, тобто розкриває лише сигніфікативний аспект значення, залишаючи поза увагою денотативний аспект, усвідомлення якого є запорукою правильності вживання фразеологізму у мовленні. Так само: WKS подає *Mówimy, że ktoś chwycił byka za rogi, jeśli odważnie i zdecydowanie zmierzył się z czymś silnym, niebezpiecznym, zrobił coś trudnego, zwykle korzystając z nadzrzajcej się okazji*, а SFJPSkor: “od razu przystąpić do rzeczy, zabrać się śmiało do działania”. Як бачимо, саме контекстна дефініція подає інформацію про **якість об’єкта**, за який хтось береться. Таку конкретизацію спостерігаємо і в дефініціях фразеологізмів *wilk morski, siwy jak gołąb*: *wilkiem morskim nazywamy doświadczonego marynarza lub żeglarza, lubiącego swoją pracę i znającego jej tajniki* (WKS), *jeśli ktoś jest siwy jak gołąb, to ma całkiem siwe włosy* (ISJP) — порівн. з: *wilk morski* “doświadczony marynarz” (SFWP) і *siwy jak gołąb* “o siwych włosach” (SFJPSkor). На користь контекстної дефініції свідчить і порівняння дефініцій фразеологізму *krecia robota*: WKS подає *Krecią robotą nazywa się czyjeś nieuczciwe i podstępne działania, skierowane przeciwko komuś innemu*, а в SFJPSkor читаємо: “działanie skryte, podstępne i destrukcyjne” (тільки перша дефініція інформує, що ці дії спрямовані проти когось).

Часто у контекстній дефініції з'являється інформація про наслідок дії, названої певним фразеологізмом. Наприклад, порівняємо дефініції фразеологізму *trzymać, chwytać dwie sroki za ogon*: “chcieć od razu osiągnąć podwójny cel, załatwić jednocześnie kilka spraw” (SFWP) — *Mówimy z dezaprobatą, że ktoś trzyma, chwyta dwie sroki za ogon, jeśli zajmuje się kilkoma sprawami naraz, często ze szkodą dla każdej z nich* (ISJP). Як бачимо, власне контекстна дефініція подає додаткову інформацію про те, що може статися після того, як буде здійснено дію, названу аналізованим фразеологізмом.

У контекстних дефініціях на тлі неконтекстних часто вдається виділити додаткові денотативні семи **причини** дії чи явища, названих фразеологізмом. Наприклад, *Mówimy, że ktoś biega jak kot z pecherzem, jeśli gorączkowo, nerwowo biega, przemieszcza się z jednego miejsca na drugie, chcąc coś załatwić* (ISJP) (з'являється інформація про причину такої поведінки kota, якої нам не дає неконтекстна дефініція “biegac w różnych kierunkach bez określonego celu” (SFJPSkor)); *Mówimy, trochę żartobliwie, że ktoś zapuszcza gdzieś żurawia, jeśli zagląda lub spogląda tam w taki sposób, aby nikt tego nie zauważył, ponieważ wie, że mógłby zostać za to oceniony negatywnie — uznany za osobę nadmiernie ciekawą, niedyskretną lub taką, która nie przestrzega obowiązujących w określonej sytuacji reguł zachowania* (WKS) (додаткової інформації про причину дії бракує в дефініції “zagląda gdzieś ukradkiem” (SFWP)); *jeśli ktoś podchodzi lub zabiera się do jakiejś pracy, jak pies do jeża, to przystępuje do tego bardzo ostrożnie, gdyż obawia się trudności i niepowodzeń* (ISJP) (контекстна дефініція інформує про причину такої обережності — страх перед труднощами та невдачами, чого не робить традиційна — “zabierac się do czegoś niechętnie, nieporadnie, z przesadną ostrożnością” (SFJP)). Вказівка на причину подана і в дефініції фразеологізму *gęsia skórka: jeśli ktoś ma gęsią skórę lub dostaje gęsiej skórki, to jego skóra pod wpływem zimna lub zdenerwowania jest chropawa, ponieważ pojawiają się na niej małe uwypuklenia wokół poszczególnych włosów* (ISJP). Додаткової інформації, яка б пояснила причину такого явища, бракує в дефініції “skora ludzka przybierająca charakterystyczny, chropawy wygląd, przypominający skórę gęsi” (SFJPSkor).

Беззаперечною цінністю дефініцій, вміщених в “Іншому словнику польської мови” та в словнику “У кількох словах” є послідовне представлення інформації про **конотативний аспект** значення фразеологізмів (стилістична та експресивно-емоційна оцінка названого фразеологізмом), що є дуже важливим, адже власне конотативний аспект значення фразеологічних одиниць є, на нашу думку, дуже важливим в структурі фразеологічної семантики. Традиційні словники не завжди могли успішно впоратися з цим завданням, непослідовно подаючи інформацію конотативного характеру за допомогою слова “bardzo” і кваліфікаторів, що подавалися поза самим тлумаченням значення. Порівняймо: **biedny jak mysz kościelna** “bardzo biedny” (SFJPSkor) — *Możemy powiedzieć z lekkim współczuciem: biedny jak mysz kościelna o kimś bardzo ubogim* (ISJP); **szczerwany lis** “o kimś sprytnym, podstępny, dwulicowym” (SFJPSkor) -

szczwany lis mówimy z odcieniem dezaprobaty o osobie sprytnej, przebiegłej, takiej, która wie, jak sobie poradzić w każdej sytuacji (ISJP); *kura domowa* “kobieta koncentrująca się na prowadzeniu domu i wychowywaniu dzieci, nie realizująca własnych, najczęściej zawodowych ambicji” (SFJPSkor) — *kurą domową nazywamy z lekceważeniem kobietę, która nie pracuje zawodowo, tylko zajmuje się domem, przez co interesuje się tylko przyziemnymi sprawami takimi jak gotowanie, sprzątanie, robienie zakupów opieka nad dziećmi* (WKS); *pracowity jak mrówka* “bardzo pracowity” (SFJPSkor) — *jeśli ktoś jest pracowity jak mrówka, to pracuje wytrwale. Wyrażenie używane z uznaniem* (ISJP).

Отже, порівняння дефініцій фразеологізмів у словниках з контекстним типом дефініювання значення та у словниках, що використовують традиційний тип дефініювання значень, показало, що власне перші більш успішно виконують поставлені перед словником завдання. Саме контекстна дефініція успішно розкриває усе багатство фразеологічної семантики, не лише подаючи інформацію про значення фразеологізму за сигніфікатом, а й приділяючи належну увагу висвітленню інформації денотативного характеру та показуючи емоційно-експресивний навантаження фразеологізму. Тому власне словники, які використовують контекстний спосіб дефініювання, є словниками справді активними, тобто такими, які “допомагають не лише зрозуміти текст, а й успішно творити його” [6, с. 311], які справді *пояснюють* значення і принципи вживання одиниць мови. Саме такі словники є найбільш придатними і в навчанні польської мови як іноземної.

Список літератури

1. Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego. W 11 t. — Warszawa, 1958–1969.
2. Słownik frazeologiczny języka polskiego / Pod red. S. Skorupki: W 3 t. — Warszawa, 1974.
3. Bała S., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. — Warszawa, 2002.
4. Inny słownik języka polskiego / Pod red. M. Bańki: W 2 t. — Warszawa, 2000.
5. Mosiołek-Kłosińska K., Ciesielska A. W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego. — Warszawa, 2001.
6. Bańko M. Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym. — Warszawa, 2001.
7. Кравчук А. Новый тип дефиницій фразеологізмів у польських словниках // Проблеми слов’янознавства. — 2005. — Вип. 55. — С. 181–196.
8. Тепляков І. М., Кравчук А. М. Семантизація значення у фразеологічних словниках слов’янських мов // Українська філологія: школи, постаті, проблеми. Збірник наукових праць міжнародної конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті: У 2 т. — Львів: Видавництво “Світ”, 1999. — Т. 2. — С. 214–219.

Сагата Ю. И. Специфика лексикографического описания семантики фразеологизмов в польских словарях (на материале фразеологизмов с анималистическим компонентом). В статье осуществлен сравнительный анализ словарных дефиниций польских фразеологических

единиц с анималистическим компонентом. Сравняются традиционный и контекстный типы толкования значений языковых единиц.

Ключевые слова: фразеологические единицы с анималистическим компонентом, словарная дефиниция, традиционная дефиниция, контекстная дефиниция.

Sagata Y. I. The specificity of lexicographic description of phraseological units in Polish dictionaries (on the material of phraseological units with a component semantically connected with animals).

In the article the comparative analyses of dictionary definitions of Polish phraseological units with a component semantically connected with animals is conducted. It is compared the traditional and context types of interpretation of meanings of language units.

Key words: phraseological units with a component semantically connected with animals, a dictionary definition, a traditional definition, a context definition.

Стаття надійшла до редакції 15 квітня 2007 р.